

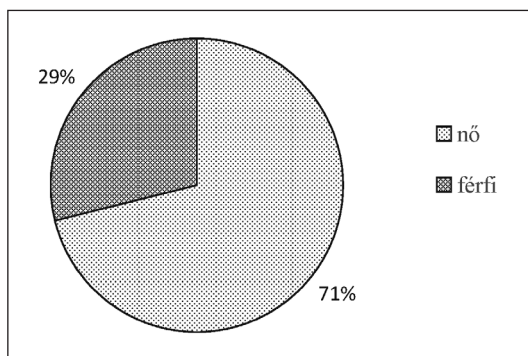
Egy online helynévkompetencia-felmérés tanulságai*

1. A névközösség fogalma az utóbbi időkben igen gyakran került a szociolingvisztikai kérdésekkel foglalkozó kutatók figyelmének a középpontjába. Én magam egy korábbi írásomban e terminus meghatározását a helynév-kompetencia létevel láttam magyarázhatónak (Győrffy 2017), e tudás léteének és működésének alátámasztására pedig online felmérésen alapuló vizsgálatokat folytattam. Jelen írásomban ennek a nagy létszámú felmérésnek az eredményeit és az azokból levont tanulságokat foglalom össze.

2. A helynév-kompetencia vizsgálatához tehát olyan általános irányultságú felmérést készítettem, amelyet az adatközlők internetes online formában tölthettek ki. A 465 fő¹ részvételével elkészített felmérés három csomópont köré szervezve próbálta meg felderíteni, hogy valóban számolhatunk-e valamiféle közösen birtokolt helynév-kompetenciával, azaz léteznek-e olyan modellek a mentális térképünkön, amelyek a magyar helynévhasználók számára közösnek mondhatók, emellett a helynév-kompetencia tartalmaz-e olyan helynévi elemeket, amelyeket mindenki ismer.

E részkérdések megválaszolását három feladattípus segítségével láttam megvalósíthatónak. A kérdőív első két feladatában a résztvevőknek egyrészt olyan helyneveket kellett felsorolniuk, amelyek az adott pillanatban eszükbe jutottak, másrészt arra voltam kíváncsi, hogy mely elnevezéseket ismeri véleményük szerint minden magyar ember. Ezután létező magyar helynévi elemeket ítélték meg a válaszadók abból a szempontból, hogy mennyire tekintik őket tipikusnak. Az utolsó feladatban pedig egy leírás alapján meghatározott helyeket kellett elnevezniük az adatközlőknek.

Az eredmények bemutatása előtt érdemes röviden szociológiai szempontból is jellemezni a résztvevőket. A nemek szerinti megoszlás a nők fölényét mutatja bő kétharmados többséggel (71%, a férfiak 29%-os arányban vettek részt a felmérésben, l. az 1. diagramot).

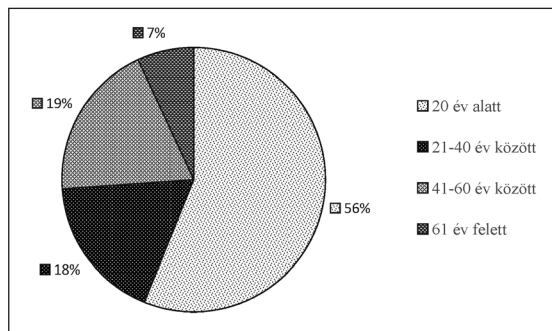

1. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása a nem szerint

Az adatközlőket életkoruk szerint négy csoportba soroltam. Legnagyobb arányban a 21 és 40 év közöttiek szerepeltek: a kérdőívet kitöltők több mint fele ebbe a csoportba tartozik (56%). A 20 év alatti (18%), valamint a 41 és 60 év közötti (19%) adatközlők aránya közel azonos, és mintegy egy-egy ötödét teszik ki a résztvevőknek. Legkisebb számban – vélhetően a felmérés internetes felületen történő kitöltése miatt – a 61 év feletti adatközlőket sikerült bevonni a vizsgálatba (7%) (l. a 2. diagramot).

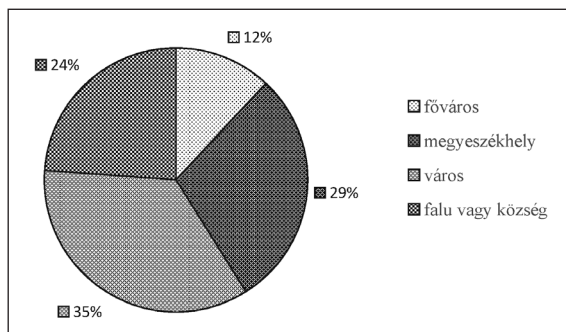
* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja keretében készült.

¹ A kérdőívet 465 fő küldte be, az egyes feladatokat azonban nem minden esetben töltötte ki minden adatközlő. A rész-kérdésekre adott válaszok számát ezért minden esetben közlöm.

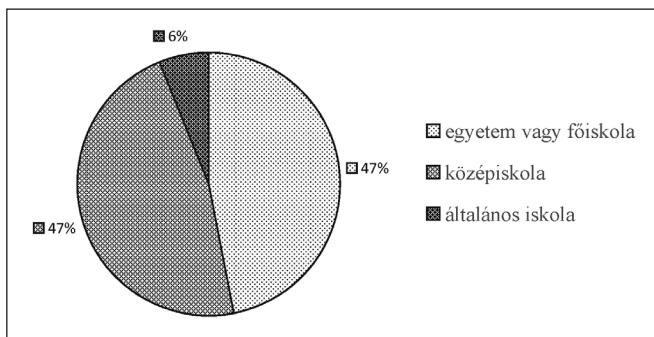

2. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása az életkor szerint

Ennél kiegyensúlyozottabb képet mutat az adatközlők lakóhelye szerinti megoszlás (1. a 3. diagramot): a résztvevők 12%-a a fővárosban él, 29%-uk megyeszékhelyen lakik, az adatközlők 35%-a valamelyik további várost jelölte meg lakhelyéül, a résztvevők egynegyede (24%) pedig faluból, községből származik.

3. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek lakóhely szerinti megoszlása

4. diagram. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőinek megoszlása az iskolázottság szerint

A kérdőívet kitöltők között – érdekes módon – a középiskolát, valamint a főiskolát/egyetemet végzetek aránya megegyezik: 47%, a fennmaradó 6% legmagasabb iskolai végzettsége általános iskola (1. a 4. diagramot).

2.1. Az alábbiakban a kérdőíves felmérés eredményeit mutatom be. Az első két kérdést a folkonomasztika metodológiája alapján vizsgáltam, azaz a résztvevőknek egyrészt olyan helyneveket kellett felsorolniuk (2 perc alatt), amelyek spontán módon eszükbe jutnak, másrészt olyan neveket kellett gyűjteniük, amelyeket saját megítélésük alapján minden felnőtt magyar lakos ismerhet.

Az első feladatot 203 fő végezte el. Az eredmények között 1540 különböző helynevet találunk, és ebből a nevek közel kétharmada (62,6%) csupán egyszer szerepelt (pl. *Abaliget, Balatonkiliti, Harsány, Józsefváros, Kerecsend, Kunmadaras, Lepsény, Nagyhalász* stb.). Olyan nevet, amelyet minden egyes adatközlő említett volna, nem találunk a korpuszban. Leggyakrabban *Budapest* (az adatközlők 75%-ánál fordul elő), *Debrecen* (65%), *Miskolc* (39%), *Szeged* (40%), *Nyíregyháza* (35%), *Pécs* (34%), *Eger* (32%), *Győr* (31%), *Sopron* és *Szolnok* (27%) neve bukkant fel a válaszok között. Ahogy a felsorolt példák is mutatják, az említett elnevezések többsége településnév. Ez véleményem szerint két dologgal magyarázható. A *helynév* terminus szerepeltetése az instrukcióban² nem volt kellőképpen körültekintő, ez a fogalom ugyanis a beszélők számára – úgy tűnik – a *településnév* szinonimája. E jelenség mögött másrészt talán az a körülmény állhat, hogy a mentális térképen meghatározott szituáció nélkül a településnevek hívhatók elő leggyorsabban. Egyes adatközlők ugyanakkor más helynévfajtákat is felsoroltak válaszukban. Többször fordul elő a *Balaton* tónév (11%), valamint a *Tisza* (9,8%) és a *Duna* (8,8%) folyónév, kisebb számban hegyek és hegységek nevére is bukkanhatunk az adatok között: *Mátra* (4%), *Bükk* (3%), *Pilis* (3%), *Kékes-tető* (3%). Fel-fel-tűnnek továbbá országnevek (*Románia*), kontinensek nevei (*Afrika*), tájegységek nevei (*Dunántúl*), valamint közterületek elnevezései (*Piac utca, Kossuth tér*) is.

A kérdőívek tanulmányozása révén arra is rálátásunk nyílik, hogy milyen elvek alapján történik a helynevek előhívása a mentális lexikonból. Egyes esetekben egy viszonylag szűk régióra koncentrálnak az elnevezések. A *Debrecen, Józsa, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Tedej, Alföld, Hortobágy, Tócsóskert, Libakert, Sestakert, Dobozi kert, Csige kert, Nagyerdő, Nagyerdőalja, Nyíregyháza, Tócsó-patak, Hortobágy-folyó, Téglás, Bocskai kert* (valamint még *Budapest*) neveket említő adatközlő minden bizonnyal debreceni lakos, az általa említett nevek ugyanis mind Debrecen városrészeinek, illetve a várostól északra fekvő településeknek az elnevezései (l. az 1. térképet).

1. térkép. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válaszai 1.

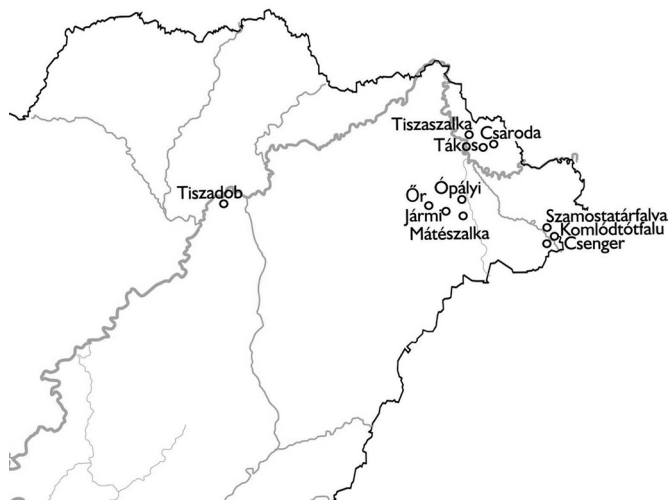
² Az instrukció: 2 perc alatt írjon minél több helynevet!

A Jármí, Tiszadob, Csenger, Mátészalka, Ór, Ópályi, Szamostatárfalva, Komlódótfalu, Tiszaszalka, Tákos, Csaroda felsorolás három, jól kirajzolódó blokkba szervezi a helyeket (1. a 2. térképet), csupán Tiszadob fekszik ezektől a helyektől távolabb (említésének azonban minden bizonynal megvan a személyes oka).

2. térkép. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válasza 2.

Egy adatközlő a Debrecen–Cegléd-vasútvonal állomásait sorolta fel (ahogyan utólagosan maga is jelezte ezt): Ebes, Hajdúszoboszló, Kaba, Püspökladány, Karcag, Kisújszállás, Törökszentmiklós, Szajol, Szolnok, Abony, Cegléd (1. a 3. térképet). Az azonos helynévfajták körébe tartozás is megfigyelhető: egy borkorban fordulnak elő a *Széll Kálmán tér*, *Deák Ferenc tér*, *Kálvin tér* nevek, valamint az *Athén*, *Cleveland*, *Moszkva*, *Kijev*, *Göteborg*, *Oslo*, *Reykjavik* különösi városnevek. Sok esetben azonban semmiféle mintázatot sem fedezhetünk fel az előhívásban, ám ilyen esetekben is minden bizonynal személyes motívumok játszhatnak szerepet az egyes helynevek felszínre hozatalában.

3. térkép. A névkompetencia-vizsgálat adatközlőjének a válasza 3.

2.2. Arra a kérdésre, hogy melyik 20–30 helynevet ismerheti minden magyar ember, közel félezer (476) különböző helynévi válasz érkezett, amelyek többsége egészen bizonyosan nem része a magyar névhasználók közös mentális térképének. Ugyanakkor vannak olyan helynevek, amelyek névismereti hatósugara igen nagy. Balázs János a tulajdonnevek általános nyelvészeti vonatkozásai kapcsán beszél a nevek terhelési értékéről. Ez a jellegzetesség a nevek ismertségével, illetve a névhasználó közösség méretével függ össze: „minél nagyobb nyelvi közösség használ valamely nevet, s minél gyakrabban vagy minél több denotátumra vonatkoztatva, annál nagyobb a név funkcionális megterheltsége, vagy egyszerűbben mondva: terhelési értéke, másfelől viszont minél kisebb körben járatos valamely név, ez az értéke annál kisebb” (Balázs 1970: 301, lásd ehhez még Kázmér 1960: 88). A kérdőív tehát a legnagyobb terhelési értékkel rendelkező helynevekre igyekezett rávilágítani, mégpedig folklonomasztikai megközelítéssel, azaz a névhasználók saját vélekedését figyelembe véve.

Erre a feladatra az előzőhöz hasonlóan 203 feleletet kaptam, olyan név, amely minden válaszban fellelhető, itt sem szerepel a felsoroltak között. A lista első húsz helyén a következő településneveket olvashatjuk: *Debrecen* (a válaszadók 95%-ánál jelenik meg), *Budapest* (91%), *Pécs* (72%), *Miskolc* (70%), *Szeged* (68%), *Győr* (62%), *Eger* (52%), *Sopron* (51%), *Nyíregyháza* (49%), *Siófok* (44%), *Székesfehérvár* (43%), *Szolnok* (40%), *Esztergom* (34%), *Kecskemét* (33%), *Zalaegerszeg* (33%), *Veszprém* (32%), *Szombathely* (31%), *Békéscsaba* (27%). Néhány adatközlő összefoglalóan a „megyeszékhelyek” választ adta a kérdésre, ami tulajdonképpen majdnem lefedi az itt felsorolt neveket. Nem települést megnevező névként csupán a *Balaton* (28%) és az *Alföld* (27%) szerepel a rangsor elején. A kevésbé gyakori nevek között más helynévtípusok is megjelennek: találkoztunk folyónévvel (*Duna*, *Tisza*), hegynévvel (*Mátra*, *Bükk*), tónévvel (*Velencei-tó*, *Fertő tó*, *Tisza-tó*).

Mivel az instrukció alulszpecifikált volt, azaz nem mondta ki, hogy csupán magyarországi településeket lehet írni válaszként, így Magyarország területén kívül fekvő helyek neveit is olvashatjuk az adatközlők listáiban, a helynevek 12%-a külföldi településnév: például *London* (19%), *Párizs* (15%), *Pozsony* (11%), *New York* (10%), de említettek az adatközlők kontinens- és országneveket (*Afrika*, *Ázsia*, *Amerikai Egyesült Államok*), vízneveket (*Földközi-tenger*, *Atlanti-óceán*), valamint hegynévet (*Mount Blanc*) is.

2.3. A kérdőív következő blokkjában 25 valóban létező helynév esetében kellett az adatközlőknek egy 5 fokú skálán jelölnie, hogy mennyire tekintik tipikusnak az adott elnevezést (lásd ehhez az 1. táblázatot). Ez a feladat azokat a névmodelleket vizsgálja, amelyek a névismeretből kristályosodnak ki. A tipikus név megfelel a névhasználó névkompetenciájában raktározott névmodelleknek, míg a nem tipikus nevek eltérnek tőle. A kognitív tudományok fogalomkészletét használva azt mondhatjuk, hogy a tipikus nevek a kategória prototípusát jelölik, míg utóbbi csoport a periférikus elemeket foglalja magában (l. ehhez például Reszegi 2009).

A 25 név közül csupán három elnevezést ítélték az adatközlők nem tipikusnak: e mögött valószínűleg az elő- és utótagok értelmezhetetlensége állhat a *Sőrejáró-föld* és a *Kecsks foltja* földterületnevek esetében, míg a *Dallasz* tanyanévként való használatát a névadási motiváció ismeretének a hiányában nem tekintik tipikusnak. Ezzel szemben a *Miskolc* nevet a kérdőívet kitöltők több mint kétharmada nagyon tipikus névnek tartja, ez – noha etimológiailag nem áttetsző név – minden bizonnyal széles körű ismertségével (lásd ehhez az előző pontot) függhet össze. A további öt név (*Berettyóújfalú*, *Bérc*, *Ér*, *Kerek-tó*, *Pródi-halastó*) szemantikai tartalma mindenki számára jól felismerhető. Erdemes megjegyezni, hogy a földrajzi köznévvél azonos helyneveket tipikusnak tekintik az adatközlők, noha ezek csupán szűk körben és csupán egyediségükben (azaz ha az adott helyen egy bérc, egy ér található) tudják legjobban betölteni szerepüket. Reszegi nem reprezentatív mintán végzett vizsgálatai ugyanakkor a jelentéshasadással keletkezett *Ér*, *Bárc* típusú neveket periférikusnak mutatták (2009).

Az inkább tipikus nevek csoportjába sorolhatóak a *Faragó híd*, *Eszenyi*, *Zsófi-kút*, *Disznókúti dűlő*, *Mérges-domb*, *Nyúzó-hát*, *Strázsa-hegy*, *Bika-erdő*. E nevek közös tulajdonsága az, hogy a névben jól felismerhető, a denotátum típusára utaló földrajzi köznévi utótag,³ vagy könnyen azonosítható elem (pl. személynév) szerepel a névszerkezetben, a név mentális feldolgozása így könny-

³ Balázs János, aki a tulajdonnévben egyszerre tartja meg a megragadhatónak az egyedítést és az általánosítást, úgy látja, hogy „egyes nevek köznévi eredetű, értelmezői utótagjában (pl. Gellérthegy, Balmazújváros, Fekete tenger, Csele patak, Kossuth utca

nyebb a helynevet nem ismerők számára. A *Nagy-Paradicsom*, *Külső-Vonal*, *Rezes* elnevezések – noha köznyelvi jelentésükben jól ismert elemeket tartalmaznak – mégis az inkább nem tipikus kategóriába kerültek, mert maga a név nem könnyen felfejthető információtartalmat hordoz magában.

Hadházy Péter-féle-tanya, *Külső-Kadarcs* és *Horgas* helynevek kapcsán arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a szélső értékek között alig tapasztalható szórás.

1. táblázat. A helynevek megítélése a tipikalitás szempontjából

Helynév – a hely típusa	Nem tipikus	Kevésbé tipikus	Átlagos	Inkább tipikus	Tipikus
<i>Péterszegi út</i> – út	15,8%	19%	27,2%	13,8%	24,2%
<i>Miskolc</i> – település	4,5%	3,9%	8,4%	14%	69,1%
<i>Sőrejáró-föld</i> – földterület	40,3%	24%	19,3%	8,7%	7,8%
<i>Kecsksé foltja</i> – földterület	43,8%	24,4%	14,9%	9,5%	7,3%
<i>Tilalmas</i> – dűlő	24%	23,8%	22,2%	17,9%	12,1%
<i>Dallasz</i> – tanya	46,1%	19%	14,2%	8,8%	11,9%
<i>Faragó híd</i> – híd	8,6%	10,1%	22,8%	25,9%	32,5%
<i>Eszenyi</i> – tanya, földterület, erdő	11%	19%	25,5%	23,1%	21,4%
<i>Berettyóújfalu</i> – település	1,7%	1,7%	6,9%	20,3%	69,4%
<i>Nagy-Paradicsom</i> – kertség	23,1%	26,1%	22,5%	16,2%	12,1%
<i>Zsófi-kút</i> – kút	15,6%	14,1%	24,5%	20,8%	25,1%
<i>Hadházy Péter-féle-tanya</i> – tanya	17,5%	18,5%	22,2%	18,3%	23,5%
<i>Disznókúti dűlő</i> – földút	14,7%	18,2%	22,5%	20,6%	24%
<i>Külső-Vonal</i> – földterület	26,8%	18,8%	25,9%	16,2%	12,3%
<i>Mérges-domb</i> – domb	9,1%	15,7%	21,5%	23,9%	29,8%
<i>Bérc</i> – kiemelkedés	6,7%	7,1%	16,2%	23,4%	46,5%
<i>Nyízó-hát</i> – magasabban fekvő terület	12%	18,1%	29,5%	23,6%	16,8%
<i>Külső-Kadarcs</i> – vízfolyás	17%	24%	21,8%	18,3%	19%
<i>Strázsa-hegy</i> – homokdomb	10,6%	14,5%	22,5%	25,8%	26,6%
<i>Kerek-tó</i> – tó	3,7%	5,7%	12,7%	20,7%	57,2%
<i>Rezes</i> – kiemelkedés	24,8%	27%	23,9%	13,3%	11,1%
<i>Horgas</i> – vízfolyás	16,8%	21,4%	23,4%	20,7%	17,7%
<i>Pródi-halastó</i> – tó	8,7%	12,2%	18,5%	20%	40,7%
<i>Bika-erdő</i> – erdő	9,2%	13,9%	24,2%	20,5%	32,2%
<i>Ér</i> – vízfolyás	8,7%	6,7%	16,5%	17,8%	50,3%

2.4. A kérdőív utolsó részében egy táj részletes leírása⁴ alapján kellett az adatközlőknek nevet adni egyes megjelölt (a szövegben aláhúzott) objektumoknak. Ez a feladat azt szolgálja, hogy az adatközlők névadási kompetenciáját mérje, itt válik ugyanis megragadhatóvá a helynév-kompetencia

stb.) nyilvánvalóan ilyen jellegű, félreérthetetlen általánosítás történik” (1970: 299). Éppen ezáltal válik a névforma véleményem szerint könnyen feldolgozható helynévvé.

⁴ Leírás: A hegy távolról a rajta lévő kőkénybokroktól kéznek látszik. A kőkénybokrok a hegy jobb oldalán (0.) nőnek, azon az oldalon, ahol rókák igen nagy számban tanyáznak, és az oldal ezért tele van rókalyukakkal. A hegy tetején (1.) bükkerdő van, amelynek közepén egy tisztás (2.) található, s a tisztáson rendre özek legelésznek. Az erdőben áll egy hatalmas körtefa (3.), amelyre (a népi hagyomány szerint) egykor fennakadt egy farkas. A hegy meleg, napstűtötte bal oldalán (4.) ered egy kis hegyi patak (5.), amely igen gazdag pisztrángokban. A patak partját fűzfák szegélyezik, s fahíd (6.) vezet át az egyik partjáról a másikkra. A forrásánál (7.) egy kút (8.) épült, amelyben a néphit szerint harangokat rejtettek el a törökök elől. A patak mellett egy sziklás kiszögellés (9.) van, ahol sólymok tanyáznak. A hegy ormán (10.) egykor volt vár maradványai láthatók. A hegy lábánál egy kiszáradt patak völgy (11.) van, ami mellett vadalmafák nőnek.

részegységének, a névalkotási szabályoknak, a névalkotási normának a működése. A névadás során ugyanis „egy adott koordináta-rendszeren belül egy pont kap olyan nyelvi címkét, amely ezentúl önmagában képviseli a pontot és a koordináta-rendszert” (Szépe 1970: 308).

A névkeletkezés miértjére (pl. a tájékozódás segítése érdekében, a nyelvi kifejezés kényelme vagy gazdaságossága miatt) és hogyanjára (a névadás pillanatában születik a név vagy fokozatosan válik egy bizonyos nyelvi elem tulajdonnévvé) különböző megoldások születtek a névutatók toláblól, a valós, spontán, egy névközösségen belül végbemenő névalkotás mibenlétének részletekbe menő vizsgálata azonban lehetetlen vállalkozásnak tűnik. A mesterséges névadás névadóinak kérdését többen körüljárták (l. pl. Mező 1970), az úgynevezett közösségi névadás természetes folyamatait azonban kevésbé ismerjük. E nyelvi folyamat lefolyását Sebestyén Árpád így foglalja össze: „A számtalan egyéni, esetleges helymeghatározás közül az arra alkalmas éppúgy kristályosodik ki, ahogyan azt általában a nyelvi változásról tudjuk: az egyéni kezdeményezést átveszi a környezet, és – a közösség »ráhangoltsága« esetén – bizonyos idő múlva elterjed” (1960: 84). A kérdőív feladatára adott válaszokból következtethetünk ugyan a helynév-kompetencia működésére, maga a névkeletkezés folyamata a névközösségnek a helynevet legitimáló ereje nélkül nem modellezhető.

Fel kell hívni a figyelmet továbbá arra is, hogy a névadás szempontjából nemcsak a természetes és a mesterséges nevek között mutatkozik nagy különbség, hanem a természeti és a műveltségi névadási minták is igen eltérőek. Hoffmann István úgy véli, hogy a két nagy névcsoporthoz között megmutatózó különbséget abban láthatjuk, hogy míg a természeti nevek létrejöttében és használatában döntően a nyelvi-kommunikációs szükségletek játszanak szerepet, addig a műveltségi nevek esetében a társadalmi motívumok is jelentős szerepet kapnak a névadásakor. Ebből is kifolyólag a természeti nevek csoportjára – amely a felmérés ezen feladatának is a középpontjában áll – sokkal inkább jellemző, hogy a beszélők az adott helyen már létező helyneveket veszik használatba, de ezzel magyarázható a jelentéshasadással keletkezett nevek nagyobb aránya is, valamint a többnévűség kisebb mértéke (l. ehhez Hoffmann 2005).

Lássuk a névadási feladat eredményeit és az azokból levonható következtetéseket. A leírásban megjelenő hegy elnevezésére 171 névváltozat született a 366 válaszból. A leggyakoribb név a *Kék-hegy* (13%), emellett megjelenik a *Kékes* is (3%), igen sokan pedig a hegyen található növényzetre utaló nevet adtak: *Kökényes* (5%), *Kökény-hegy* (5%), *Kökényes-hegy* (4%), és felbukkan az állatvilágot megjelenítő *Farkas-hegy* (3%) is.

A hegytető neveként 338 válaszdó 140 megoldást hozott létre. Ennek a denotátumnak a jellemző fája alapján született a nevek több mint fele (46 különböző név): *Bükkös* (27%), *Bükkös-tető* (12%), *Bükk-tető* (7%), *Bükkerdő* (2,5%), *Bükkös-hegy* (2%), *Bükkös-csúcs* (3%), *Bükk-csúcs* (1%), *Bükkös-bérc* (1%) stb.

Az erdőben lévő tisztás 278 válaszban másfélszáz különböző nevet kapott. A névadás ebben az esetben a környezet faunája alapján történt leggyakrabban (35 névváltozat): *Őz-tisztás* (8,5%), *Őzes* (6%), *Őz-legelő* (5%), *Őz-rét* (3%), *Őzes-tisztás* (2,5%). Néhányan pusztai földrajzi köznevet használtak fel a névadáskor: *Tisztás* (3%), *Legelő* (2,5%). Kis számú esetben Bambi-ról, a híres mesefiguráról nevezték el a helyet, és így születtek a *Bambi-rét*, *Bambi területe*, *Bambi-tisztás*, *Bambi-oldal* elnevezések.

A válaszdók 139 elnevezést alkottak az erdőben álló körtefára (316 válaszban). A nevek többsége a felakasztott farkasra utalva született meg: *Farkas-fa* (17%), *Farkasfőgő* (6%), *Farkasakasztó* (4%), *Farkaskörte* (3,5%), *Farkas fája* (3%), *Farkasfőgő fa* (2,5%).

A hegy oldalának legnagyobb számban (18,5%) a *Napos-oldal* nevet adták (összesen 250 válasz). A további 155 névben leggyakrabban a *meleg* és a *fényes* lexémák szerepelnek: például *Meleg-hegy*, *Meleg-mál*, *Meleg-oldal*, *Fényes-lanka*, *Fényes-oldal*, *Fényes-gerinc*.

A *Pisztrángos* (28%), *Pisztrángos-patak* (21%), *Pisztráng-patak* (4%) névformák tűnnek a kis hegyi patak megnevezésének a legtipikusabb módjainak (332 válasz 142 név), emellett további 30 névváltozat ugyanezt az állatnevet tartalmazza: *Pisztrángda*, *Pisztráng-ér*, *Pisztrángleő-patak*, *Pisztrángéden*, *Pisztráng-úszató* stb. E denotátum kapcsán többféle földrajzi köznévi elnevezés is született: *Csermely*, *Csobogó*, *Csurgó*, *Ér*, *Patak*, *Zúgó*.

Instrukció: Hogyan nevezné el ezt a hegyet mint egyetlen helyet? Adna-e nevet a hegyen az aláhúzott helyeknek? Ha igen, adja meg a nevet is az adott számhoz kapcsolva a megadott példa mintájára!

Noha a fahíd megnevezésére 263 válaszban 126 név jelenik meg, nem találkozunk igazán meghatározó névváltozattal. A *Füzes híd* (13%), *Fűzfahíd* (9%) és *Faátkelő* (8%) nevek mellett olyan neveket találunk még a korpuszban, amelyek csupán egy-egy alkalommal fordulnak elő: *Fűzfás híd*, *Kis híd*, *Palló*, *Recsegő*, *Rozoga* stb.

A forrás számtalan különböző névvariánsa között (238 válasz 141 név, pl. *Hegyi-forrás*, *Kék-forrás*, *Titkos-forrás*, *Füzes-forrás*, *Pisztrángos-patak forrása*, *Zöld-forrás* stb.) csupán két gyakrabban megjelenő név szerepel: a denotátum fajtájára utaló *Forrás* (11%), valamint a hely közelében lévő tárgyat megnevező *Harang-forrás* (5,5%).

Ezzel szemben a csupán egy toldalékformájában eltérő *Harangos-kút* (26%) és *Harang-kút* (21%) nevek majdnem lefedik a kútnévre adott válaszok felét (324 válasz 124 név), mellettük csupán a *Török-kút* (7%) elnevezéssel találkozhatunk nagyobb számban. A korpuszt vizsgálva azonban az is feltűnik, hogy itt nagyobb számban jelennek meg személyre utaló megnevezések: *András-kút*, *Anna-kút*, *Kinga-kút*, *Kislány-kút*, *Szulejmán*, *Zsófi*, *Zsófica-kút*.

A kiszögellés elnevezései az utótagok tekintetében mutatnak igen nagy változatosságot (302 válasz 128 név). A *Sólyom-szikla* (21,5%), *Sólyom-bérc* (7%) és *Sólyom-kő* (4%) gyakoribb nevek mellett felbukkannak a *Sólyom-csúcs*, *Sólyom-hegy*, *Sólyom-kilátó*, *Sólyom-orum*, *Sólyom-szeglet*, *Sólyom-sziklák*, *Sólyom-szirt*, *Sólyom-szög*, *Sólyom-tanya*, *Sólyom-szurdok*, *Sólyom-tető*, *Sólyom-zug* stb. elnevezések is. Érdemes megjegyezni, hogy a toldalék nélküli forma mellett egy-egy név alakban megjelenik az -s képzővel ellátott állatnévi előtag is: *Solymos-kiszögellés*, *Solymos-orum*, *Solymos-szikla*, *Solymos-hegy*, *Solymos-perem*.

A legnagyobb változatosság a hegyorum elnevezései között tapasztalható: a 168 névvariáns (263 válasz) között csupán egyetlen emelhető ki valamelyest gyakoribb névváltozatként, a *Várom*, amely a maga 15%-ával kitűnik a többi név közül. A váromra való utalás mellett több névben a hegy más tulajdonságai (illetve a hegynék vagy részeinek a nevei) is megjelennek: *Sólyom-vár*; *Kék-vár*; *Kékes-vár*; *Kék-hegyi vár*; *Bükkös-vár*; *Farkas-rom*, *Kökényes-orum*, *Török-vár*; *Napos-orum* stb.

A patak völgy másfél száz elnevezésében (271 válasz) 30 esetben az *alma* (pl. *Almás-völgy* 8%) vagy a *vadalma* (pl. *Vadalmás* 7%) lexéma valamilyen formája szerepel. A nevek között igen meglepő alakulatok is helyet kaptak: *Almás tikkadt alvég*, *Elmulás völgye*, *Kanyon*, *Mosolygó vad-alma patak völgy*; *Meddő rés*, *Sivatagi erőd* stb.

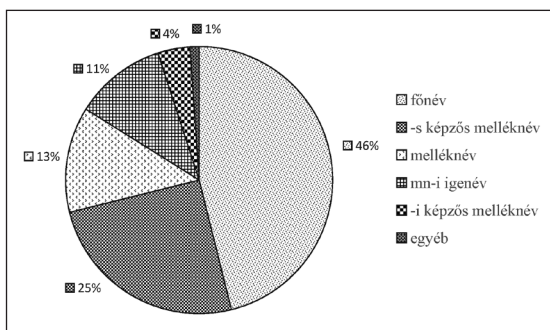
3. Noha az adatközlők által adott nevek között egyik denotátum kapcsán sem találunk olyan esetet, amelyben a névadók jelentős aránya ugyanazt a nevet adta volna az említett helynek, a magyar névközösség által birtokolt névkompetencia megfigyeléséről mégsem kell lemondanunk, hiszen a megszületett elnevezések a névstruktúra, a szemantikai szerkezet szintjén igencsak nagy hasonlóságokat mutatnak.

Érdemes előljáróban megemlíteni, hogy a kérdőív e feladatában csupán mikrotoponimák szerepelnek, többségük természeti név, és e nevek funkcionális szerkezeti típusai eltérnek a településnevek jellegzetes struktúráitól. A korai ómagyar kortól kezdődően a kétrészes nevek számának növekedését tapasztalhatjuk e csoportban. Az adatközlők által adott nevek ezt a tendenciát megerősítik: az elnevezések kétharmada (66%-a) sajátosságot jelölő előtagból és a denotátum fajtáját jelölő utótagból áll.⁵ Emellett nagyobb számban (23%) a hely valamely sajátosságát kifejező egyrésztes nevek szerepelnek, de – jóval kisebb arányban, a nevek 6%-ában – találkozik a denotátum fajtáját jelölő szintén egyrésztes nevekkel is (l. az 5. diagramot).⁶

⁵ Reszegi Katalin nem reprezentatív felmérésében (2009) ugyancsak azt az eredményt kapta, hogy az adatközlők válaszai mind a névadási, mind a név tipikusságának megítélését vizsgáló feladatban a kétrészes helynevek dominanciáját erősítik meg.

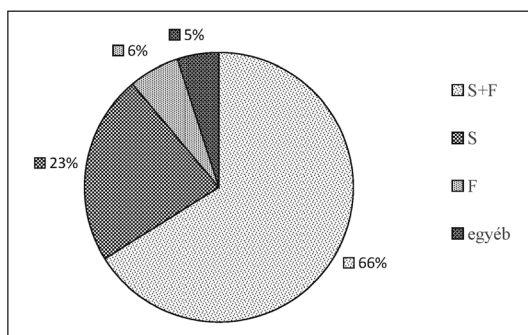
⁶ A kérdőívben válaszul adott helynevek szerkezeti felépítése nagyfokú hasonlóságot mutat a valós korpuszokon elvégzett elemzések eredményeivel. Az egyetlen eltérés a megnevező funkciójú nevek hiányában jelentkezik, ami arra vezethető vissza, hogy a hegy leírásában nem szerepelnek az adott környezetben már eleve létező helynevek, amelyek pedig a névadást minden esetben nem csekély mértékben befolyásolják. A valós névadási szituációkban természetesen ilyen esetekkel, azaz létező elnevezések nélküli környezettel nem találkozunk.

5. diagram. A névkompetencia-vizsgálatban válaszul adott helynevek szerkezeti felépítése

A kapott névformáknak nem csupán a szemantikai szerkezete hordoz fontos információkat. A nevek morfológiai felépítését tekintve mind a szinkroniában, mind a diakroniában megmutatkozó variabilitás ugyancsak jól megragadható a kérdőív által összeállított korpuszban. A hegy egészének a neveként szerepel a növénynév mindenféle formáns nélküli és formánssal ellátott formában, valamint földrajzi köznévvvel is: *Bükk ~ Bükkös ~ Bükk hegység*. Sok esetben azonos előtag mellett eltérő fajtajelölő utótagokat láthatunk: *Farkas-domb ~ Farkas-hegy*, de egyetlen képzőnyí eltérést mutató nevekkel is találkozhatunk a korpuszban: *Sólyom-hegy ~ Solymos-hegy*. A földrajzi köznévi utótag birtokos személyjeles és személyjel nélküli variációjára ugyancsak találhatunk példát: *Farkas-fa ~ Farkas fája*. Ezekre a jelenségekre a szinkrón névhasználatot megfigyelve számtalan létező példát említhetünk, de a régi oklevelekben fennmaradt adatok ugyancsak szolgáltatnak hasonló névpárokat. Ez a fajta variabilitás tehát a legkorábbi időktől kezdve bizonyosan része a helynév-kompetenciának.

6. diagram. A névkompetencia-vizsgálatban válaszul adott S funkciójú névrészek lexikális-morfológiai felépítése

Érdeemes emellett a sajátosságot kifejező névrészek lexikális-morfológiai felépítését is szemügyre venni (1. a 6. diagramot). E lexémák közel fele (46%) főnév: a kevés számú egyrészes nevek közül említhetjük példaként a *Rejtek*, *Sátor*, *Sólyom* elnevezéseket, főnévi előtagot tartalmaznak például a *Fészek-orom*, *Kerecsen-bérc*, *Vár-patak* nevek. Úgy tűnik tehát, hogy a puszta főnévi (növénynévi, állatnévi, építménynévi) előtagú és földrajzi köznévi utótagú nevek alkotják a névadási modell legstabilabb szerkezetét. A nevek egynegyedének esetében főnévi alaphoz járul az *-s* képző, melléknévet hozva létre: *Körtés*, *Sziklás*, *Völgyes*, *Bükkös-vár*, *Fészek-orom*. Hasonló arányban fordulnak elő a korpuszban a puszta melléknévi (13%), illetve a melléknévi igenévi (11%) névré-

szek: *Kék-orum, Öreg-vár, Száraz-patak, Tiszta-kút; Szelő, Törökűző, Harangnyelő, Csevegő-forrás, Áthidaló, Könnyező-hegy*. Az *-s* képző mellett kisebb számban (4%) az *-i* formáns is megjelenik a nevekben: *Dombi, Harangi; Erdei-híd, Harangi-kút, Hegyi-forrás, Parti-forrás, Őzi-rét*. Az egyéb címke alatt szereplő nevek között ugyancsak találunk tipikus helynévképzős alakokat: a *-d* és a *-di* járult az alapszóhoz a *Harangod, Solymod* és az *Almádi* elnevezésekben. Megjelenik továbbá az *-ű/-ü* képző is: *Ezerarcú-hegy, Lógófarkú-tisztás*.

A helynévadási és névhasználati norma létezését támasztják alá a névadók önreflexiói is. Ezek egyrészt arra vonatkozóan jelentkeznek, hogy adnának-e egyáltalán nevet az adott objektumnak, másrészt viszont magukkal a nevekkel kapcsolatban is olvashatunk néhány megjegyzést. Mivel kevés olyan reflexióval éltek a válaszadók, amely arra utal, hogy elnevezné-e az illető a helyet, így csupán két választ emelek ki közülük: „Max. a vadászok neveznek el egy ilyen helyet” (a hegytető kapcsán), „Max. a horgászok nevezik el ezt a szakaszt” (a kis hegyi patak esetében). Ezek az állásfoglalások arra utalnak, hogy a névadó, névhasználó tudatában van annak, hogy a különböző névhasználói csoportok eltérő névszükséglettel rendelkeznek: a horgászok és a vadászok mint egy-egy terület (a vizek és az erdős területek) névmesterei több nevet alkotnak és használnak, hiszen tevékenységüket a földrajzi objektumok részletezőbb észlelése és megnevezése mindenképpen segíti.

A válaszok között olyan megjegyzésekre is ráakadhatunk, amelyek arról tesznek tanúbizonyosságot, hogy a névadás során a már meglévő helynevek mintául szolgálnak: a *Hideg-kút* elnevezés mellett szerepel a következő reflexió: „ez már van, tudom”, a *Kékes-tető* névhez ezt fűzte az adatközlő: „kár, hogy foglalt”, míg az *Ódorvár*-hoz ezt tették hozzá: „létező hely, Bükk alján”. Egy esetben az adatközlő az adott nevet minősíti, amely a prototipikus mikrotoponima-modell működésére utalhat: „*Kék-hegy* – egyszerű, praktikus, nem jelent kognitív kihívást sem a megjegyzése, sem a használata.”

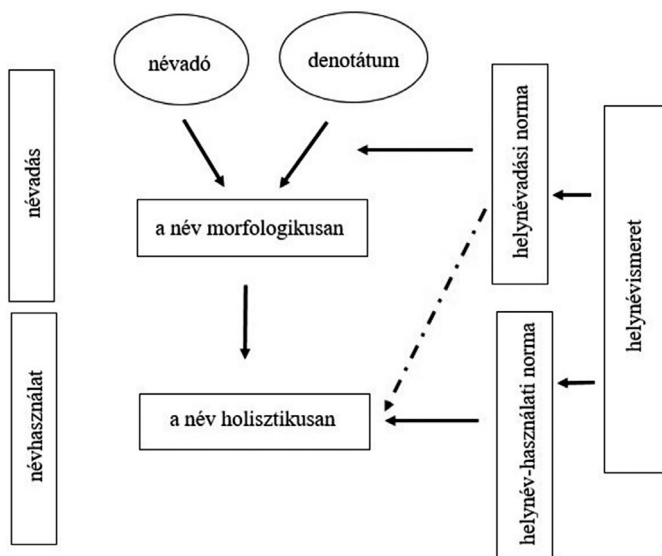
A névmodellekre azonban – a nyelvi rendszer bármely más részéhez hasonlóan – a változás is jellemző. Tolcsvai Nagy Gábor számol be egyik tanulmányában (1996) az úgynevezett posztmodern névadásról, amelynek jelei az adatközlők által adott nevek körében is tetten érhetők. E nevekre egyaránt jellemző a nyelvi játék, a kétértelműség, valamint a látszólagos érthetlenség. Kiemelendő jellemvonásuk még az, hogy hiányzik belőlük a kategóriajelölés, gyakran nem találjuk meg bennük a névadás motivációját, és a név semmiféle információtartalommal nem rendelkezik a denotátumról. Emellett azonban megnő a név konnotációja, a név működéséhez pedig széles körű szociokulturális környezet szükséges, mind létrejöttében, mind megértésében. A posztmodern jellegű nevek a névhasználótól morfológikus befogadást igényelnek, azaz a név nyelvi elemeinek és azok viszonyainak értelmezését és újraértelmezését követelik meg, ami jóval nagyobb kognitív erőfeszítésre készíteti a befogadót.

A kérdőívre adott válaszok között is találunk – elvértve ugyan – posztmodern jellegű neveket, amelyeknek két igen fontos tulajdonsága emelhető ki: egyrészt a nyelvi játékoság, másrészt a névszerűtlenség. A patak völgyről a kérdőív két tulajdonságot közölt: azt, hogy kiszáradt, illetve azt, hogy vadalmafák nőnek a patak völgy mentén. E két jellemző tudatában könnyen értelmezhetővé válnak az *Ádám és Éva fája*, valamint a *Sztálin elapadt könnyei* elnevezések is. Ez utóbbi névhez hasonlatos a *Lenin könnye* forrásnév is. A játékoság fedezhető fel a körtefa és környékének *Süsü-csapda* elnevezésében is. A patakon átvezető híd nevéként az *Összekötő* kisebb befogadói aktivitással is felfejthető, és a denotátum fajtájának ismeretében a *Leszaked* név is több információtartalmat hordoz. Érdekes a *So cute* kútnév, ahol a magyar *kút* és az angol *cute* 'aranyos' szavak hangalaki hasonlósága szolgáltatta a névadás alapját. Hasonló jelenség figyelhető meg a *Dombre* kiemelkedést jelölő név kapcsán is, amely esetben a spanyol *hombre* 'férfi' szó idéződik fel a név hallatán, esetleg a szláv *dobre* 'jó' lexéma. Szóferdítés útján keletkezett a *Hídgyülekezet* hídnév (< *hitgyülekezet*), a *Fűzies* hídnév (< *szűzies*), álikerítésből fakadó nyelvi játékból született a *Bütykös-fütykös* erdőnév. Az asszociativitás⁷ ugyancsak jellemző e nevekre: a *Tündérek táncterme* a tisztást nevez meg, egy adatközlő pedig a *Szelidség a zöldben* nevet adná a tisztásnak, a *Szivárványos tükör* a kis hegyi patak

⁷ Meg kell jegyezni azt is, hogy a nem posztmodern névadásban ugyancsak fontos az asszociáció szerepe: első sorban a jelentésbeli névalkötés kapcsán szokás e jelenségről beszélni, Hoffmann azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy a metaforikus és metonimikus névadás mellett a névköltöztetésben, az indukciós névadásban, a népetimológiában, valamint a deetimológizációban is szerepet játszik (1993/2007: 127).

elnevezése, míg a *Béke szigete* a hegytető nevére adott javaslat. Néhány olyan alakulatra is rábukkanhatunk a korpuszban, amelyek inkább leíró szerkezetekre hasonlítanak: *Török harang a kútban*, *A hegy vidám arca* (a hegyoldal elnevezése), *Pisztrángokban gazdag fűzfákkal és fahiddal ékesített patak*, *Bükk övezte tisztás*, *Múltba veszett harangok hegye*.

4. Korábbi kutatásaim (Györfly 2017) és jelen felmérés eredményeit mérlegelve azt mondhatjuk, hogy a helynév-kompetencia mibenlétének bemutatásakor (l. az 1. ábrát) – ahogyan erre már Mező András is felhívta a figyelmet (1970) – érdemes a névkeletkezés és a névhasználat szintjeit különválasztani. A névkeletkezés pillanatában a névadó és a denotátum közötti viszony alapján jön létre a helynév. Erre a folyamatra a névadó által ismert helynévi anyag, valamint ezzel szoros összefüggésben a helynévi példányokból absztrahált helynévalkotási szabályok hatnak. E szabályok összessége adja a helynévadási normát, amelynek alaprétegei Hoffmann szerint a szemantikai és a lexikális bázis, valamint a névalkotási, illetve változási szabályok (1999). Természetesen ehhez hozzájárulnak még egyéb szociokulturális és pragmatikus feltételek is (például hogy mely denotátumok kaphatnak tulajdonnevet). A prototipikus név a névkeletkezés pillanatában morfológikusan értelmezhető, azaz a nyelvi egység elemei és azok viszonya feldolgozható. A névhasználat szintjén erre a feldolgozásra általában nincs szükség, a helynév unit, és mint ilyen tulajdonképpen egyfajta címkeként kapcsolódik a denotátumhoz. A névhasználat során azonban sok egyéb szabály lép működésbe. A helynevek unitként történő feldolgozását, az ismeretlen helyneveknek a helynévként való felismerését segítik például a neveknek a mondatba illesztését irányító szabályok. A nem prototipikus nevek használatát ugyancsak segítik ezek a szabályok, de emellett a helynevek ismeretén alapuló névadási norma is támpontot adhat. A helynévhasználati norma szintén magában foglal szociokulturális és pragmatikus szabályokat, ezek különösen a névvariánsok közötti választás során lesznek fontosak.

1. ábra. A helynév-kompetencia működése

SZAKIRODALOM

- Balázs János 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 295–301.
 Györfly Erzsébet 2017. Helynévismeret és névközösség. Megjelenés alatt: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13.
 Hoffmann István 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.
 Hoffmann István 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–24.
 Hoffmann István 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Kázmér Miklós 1960. A földrajzi nevek egyik elméleti kérdéséhez. In: Mikesy Sándor – Pais Dezső (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 86–9.
- Mező András 1970. Közösségi név – mesterséges név. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 315–20.
- Reszegi Katalin 2009. A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 35–45.
- Sebestyén Árpád 1960. Egy s más az élő dűlőnévanyagról. In: Mikesy Sándor – Pais Dezső (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 82–5.
- Szépe György 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névhez. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 307–11.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A tulajdonnév jelentésánáról egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–25.

Györffy Erzsébet
egyetemi adjunktus
DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék

SUMMARY

Györffy, Erzsébet

Lessons to draw from an online survey of toponymic competence

The aim of this paper is to survey Hungarian speakers' competence concerning place names. The author compiled a general-purpose questionnaire that participants were invited to fill in online.

The survey involved 465 respondents and was organised around three main issues. It tried to find out whether there indeed is some kind of jointly possessed toponymic competence or, in other words, if there are models in our mental maps that can be said to be common for all Hungarian place name users and if our toponymic competence includes specific items known for everybody.

Answers to these sub-questions were proposed to be gained by three task types. In the first task of the questionnaire, participants had to list place names that occurred to them in the given moment, and indicate which of these they thought were known by all Hungarian speakers. Then, they had to judge existing place names from the point of view of how typical they thought they were.

Finally, in the last task, subjects had to provide appropriate names for places described for them.

Keywords: socio-onomastics, toponymic competence, knowledge of place names